

SZEMLE

Fekete István, Gyurkának, Fekete István levelei Zsoldos Györgyhöz, s. a. r. Borda Márton Áron, Zebegény, Borda Antikvárium, 2017. 187 p.*

Fekete István ifjúkori barátjához szóló levelei irodalmunk forrásaihoz tartoznak. Fekete felsőfokú tanulmányai során ismerkedett meg Zsoldos Györggyel a debreceni Gazdasági Akadémián, majd egy félév után együtt folytatták tanulmányaikat a Magyaróvári Magyar Királyi Gazdasági Akadémián. Barátságuk és az ezt dokumentáló levelezésük egy hosszabb, 1930–1935 közötti megszakitással három évtizeden át, Zsoldos 1955-ös haláláig tartott. Az 1930-as évek második felétől intenzívvé vált levelezés fontos irodalomtörténeti forrás, mivel dokumentálja Fekete irodalmi pályájának elejét – a pályázatokra beküldött regények keletkezésének körülményeit és az eredményhirdetések körüli várakozást –, közli három, Zsoldosnak ajánlott (köztük egy eddig ismeretlen, kettő pedig az eddiginél pontosabb közlésű) versét és függelékben a Zsoldos levelezésében fennmaradt két novellának (*Édes, Ágnes*) az eddig ismerttől eltérő (korábbi szövegváltozatot mutató) szövegét, továbbá Fekete naplójában és további levelezésében Zsoldosra vonatkozó szövegrészleteket. Az igényes kiállítású kötetet Borda Márton Áron, a levelek jelenlegi birtokosa rendezte sajtó alá, aki az egyik legnagyobb magánkézben lévő Fekete István-gyűjtemény tulajdonosa. A Fekete István munkásságának feltárásával, illetve írói hagyatékának gondozásával másfél évtizedig, hirtelen, korai haláláig foglalkozó Sánta Gábor (1967–2016) irodalomtörténész és tanár emlékének ajánlott könyvvel az antikvárius és fotótörténész méltó módon folytatja az író dokumentumainak elemző bemutatását. A levelezéskötet kulcsfontosságú forrásközlés Fekete István irodalmi munkásságának első korszakáról, jól beilleszkedik az eddigi három Fekete-levelezésközlés sorába. Az első ilyen típusú könyv a Gáspár János szerkesztésében, 2000-ben megjelent *Töredékek Fekete István levélhagyatékából és írásaiból*, amelyet két év múlva követett Feketének mosonmagyaróvári pártfogójához, Láng Rudolf Rezső tanárhoz 1938–1969 között írt leveleinek közzététele Láng Ágostonné és Pályi Gábor szerkesztésében (*Kedves Rudi Bátyám!*, 2002), illetve a jelen bemutatott könyv előtt egy évvel Lanszkiné Széles Gabriellának, a Cséplő család tulajdonában fennmaradt, *Fekete István és Cséplő József levelezését* közlő tanulmánya (A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei, 2016). Annál is inkább örvendetes a magántulajdonban lévő Fekete-dokumentumok közlése, mivel az irodalmi gyűjtőkörű, országos közgyűjteményekbe még csak viszonylag kevés került be.

A levelezés legintenzívebb, 1936–1940 közötti korszakából származik Fekete negyvennyolc fennmaradt leveléből harmincöt, amelyek jól bemutatják Fekete két, irodalmi pályázatra (Országos Gárdonyi Géza Irodalmi Társaság, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda) beküldött regénye (*A kópányi aga testamentuma, Zsellerek*) keletkezésének és eredményhirdetésének körülményeit. A regények

---

* A recenzió a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

keletkezésének és recepciójának története mellett olvashatunk azok ihlető élményeiről. *A koppányi aga testamentuma* kapcsán kifejti barátjának, mi volt a célja a regénnyel: „Én azokat az alakokat rajzolgtattam meg, akik már nincsenek, de voltak, és ha nem voltak: kellene, hogy legyenek!!! Azt szeretném, hogy ha ezt a könyvet elolvassa valaki: vágya legyen ilyen élet után, és a felnőtt ifjú undorodjon meg minden materiális szeméttől és találjon ideálokat, amely nélkül ez az élet el sem képzelhető. [...] Szóval: azt írtam ami vagyok, vagy ami lenni szeretnék. Én a levegőt, az erdőt, a mezőt, az embereket, születéseket, szerelmeket és elmúlásokat tisztán akarom látni és láttatni” (55). A *Zsellérekkel* megnyert pályázat utáni eufória nyomán így írt barátjának: „Győzött a falum, a földem, az éjszakák melyeket megjártam, a hajnalok melyeket átvirrasztottam, a patakok melyek valahol nekem csobogtak, a madarak melyek nekem füttyögettek. Győzött a szívem.” (118).

Az ezen korszak előtti és utáni pár levél ugyan nem tartalmaz irodalmi vonatkozásokat, emberi szempontból azonban ezek is fontosak. A fennmaradt levelekből arra lehet következtetni, hogy jó néhány elveszett vagy lappang. A Feketével ellentétben rossz levélíró Zsoldos Györgynek (akit ezért gyakran korhol barátja: „lusta kutya voltál világ életedben, Pató Pali bátyánk kései korcs ivadéka s ez az oka annak, hogy hónapszám kell egy rongyos leveledre várni” [54]) Feketéhez írt – a könyvben nem közölt – leveleit az ajkai Városi Múzeum Fekete István-gyűjteménye őrzi. A levelek jelzik az először évente egyszeri (januári), majd kétszeri (januári és nyári) személyes találkozás előkészítését, várását, körülményeit, Fekete erős elvágódását és kitörési kísérleteit az ajkai intézői állásból. A kötet végén található személy- és helynévmutató jelzi a Fekete és Zsoldos számára legfontosabb helyszíneket (Ajka, Budapest, Mosonmagyaróvár és Szomolya), illetve a legtöbbször említett személyeket (Gallasy László novaji földbirtokost, akinek Fekete gazdasági tanácsokat adott 1937-ben, illetve Fekete feleségét, Piller Edithet). Egyikük sem volt társaságot kedvelő, másokkal könnyen barátkozó, megnyíló ember („a sok embert egyenesen nem bírom” [44]), a levelek tükrében leginkább csak egymás társaságát keresték, szerettek együtt vadászni. A közel azonos korú, megegyező szellemi kultúrájú két barát hasonló értékrendet képviselt, amiről így vallott Fekete: „Ami a barátságunkat illeti, hát az bizony magától-való! Olyan mint a humusz. Egyszerűen van! [...] Legjobban megmutatja ezt az egyforma lélekvilág, hasonló vágyak, hasonló örömök, hasonló meglátások, megérzések, és az a láthatatlan, de örök kontaktus, melyet úgy érzek mindig, mint egy telefonrót, melynek egyik vége nálam, másik vége nálad, egész lelkivilágunkat behálózza. [...] úgy beletartozunk egymás életébe, mint az őszbe a dér, a télbe a hó, az erdőbe a fa s a nappalba a világosság.” (76).

Zsoldos és Fekete családi életének átmeneti zavara is megőrkítődik néhány levélben: mindkettejük felesége többre, másra vágyott volna, főként nagy társasági életre a vidéki elzártság helyett. Fekete helyzetét, mobilitását javította az 1938 őszén történt autóvásárlás, a Zsoldossal való találkozásokra is sűrűbben adódott így lehetőség. A második világháború utáni évekből fennmaradt rövid képeslapok Fekete helyzetének ellehetetlenülését tanúsítják, semmilyen lényegi információt nem tartalmaznak, csak a személyes találkozásokra utalnak.

A sajtó alá rendező előszava provokatív mondattal kezdődik – „Fekete István (1900–1970) író a mai napig nem az »irodalmi kánonk része« –, ami lényegében igaz, mert az irodalomtörténeti kézikönyvek ugyan említik, de résztelesebben nem elemzik, ugyanakkor az elmúlt évtizedben elmozdulás érzékelhető ebben (például az MMA 2021-ben megjelent *Magyar irodalmi művek 1956–2016 az 1957-es évnél a Bogáncs* elemzését közli Sturm László tollából), ami a kéziratpiacon is érzékelteti hatását: míg 2014-ben a *Nagyszombat* című novella kézirata 52 ezer forintért, 2018-ban a *Tüskevár* című regény kézirata 21 és fél millió forintért kelt el. A közreadó röviden összefoglalja a fontos mérföldköveket Fekete István életének és munkásságának kutatásában, majd a Zsoldos Györgyről tudható életrajzi adatokat, és rögzíti a szövegközlés elveit. A levelekhez fűzött alapos lábjegyzetek megadják a kikutatható legtöbb információt a kontextus megértéséhez, vagy ha valaminek a feltárása nem sikerült, azt is jelzik. A kötet legizgalmasabb levelei talán azok, amelyek a mindennapi élet gazdasági intézői nyűgjein túl (pl. budapesti állatvásár) az elmélyült alkotómunka műhelyébe engednek

bepillantani. Fekete fő problémája a kenyérkereső állásának és az írói ambícióinak kibontakozásához szükséges nyugodt környezet összeegyeztetése volt („Az írásaim is lassabban mennek mint tavaly. Nem mintha téma nem lenne, de időm nincs és lerázni sem tudom magamról a mind súlyosabban és mind gyakrabban reám nehezéd deprimált hangulatokat.” [77]; „Én sokat vagyok egyedül, Gyurkám. Nem a testi egyedüllét ez, hanem a szellemi.” [81]). Zsúfolt időbeosztás szerint élt (naponta sok kilométert gyalogolt segédtsízként Mailáth György, majd gazdasági munkájának ellátására Nimsee Pál birtokán), az írásra úgy kellett lopnia az időt. Kiderül a levelekből, hogy Fekete több regényét, novelláját felolvasta barátjának. A *Zsellérek* keletkezése idején, 1938-ban írja: „Most egy komoly nagy regényen dolgozom és ezt nekem esténként muszáj valakinek felolvasni, mert kritikusra szükségem van. Remélem elfogadod ezt az előkelő pozíciót?” (91). Némelyik jegyzet jóval több információt ad, mint amennyit az adott levél megkívánna, így például a *Csi* kiadástörténetéről megtudja az olvasó, hogy az 1940–1948 közötti négy cenzúrázatlan, csonkítatlan kiadás után 1974-től napjainkig erősen hiányos szöveggel jelenik meg. Az író műhelyébe és mindennapi életének gondjaiba betekintést nyújtó levelezéskötetet egyaránt haszonnal forgathatják az irodalomtörténészek és a nagyközönség.

TÜSKÉS ANNA

Bevezető Gábor, *Az eltűnt miniatűrök. Szépirodalom és időszaki sajtó a kiegyezéstől az első világháborúig*, Budapest, Gépeskönyv, 2022. 206 p.

Bevezető Gábor, az MTA Irodalomtudományi Intézet Irodalomelméleti Osztályának nyugalmazott tudományos tanácsadója pályája során többek között a 19–20. század fordulójának magyarországi irodalmával is sokat foglalkozott, s ő volt a *Krúdy Gyula Összegyűjtött Művei* címet viselő könyvsorozat szerkesztője is. E munkája során találkozott olyan módszertani problémákkal, amelyek hozzájárultak a monográfiájának megszületéséhez. Krúdynak ugyanis több olyan írása jelent meg ma már ritkábban forgatott, kevésbé neves napilapokban, folyóiratokban, amelyek a mai napig ismeretlenek, s az elmúlt bő másfél évszázad során készült bibliográfiák sem tartalmazzák (nem is tartalmazhatják) a dualizmus évtizedei alatt működő alkotók minden írását, hiszen ezeket nem egyszer csupán néhány számot vagy évfolyamot megért vidéki lapok közölték (így nem is feltétlenül kerültek be a köztudatba, illetve elfelejtették őket). Bevezető Gábor megfontolásból kiindulva kezdte el vizsgálni a korabeli magyarországi sajtó és a szépirodalom kapcsolatát, azonban amint azt némi keserőséggel és beletörődéssel megállapítja, a teljes sajtóanyag átvizsgálása felmérhetetlen feladat lenne.

Az alább bemutatandó kötet fő- és alcíme csak a szöveg olvasása során nyeri el az értelmét: az „eltűnt miniatűrök” szókapcsolat azokra a rövid szépirodalmi alkotásokra vonatkozik, amelyek létezéséről gyakran mind az olvasóközönség, mind a tudományos élet elfeledkezett, csupán azért, mert nem jelentek meg kötetben. A kiadvány előszavában azonban a szerző hangsúlyozza, hogy a korabeli hírlapírásnak elengedhetetlen része volt a szépirodalom, és hogy a vidéki újságírók az őket időnként jogosan ért bírálat ellenére is tettek azért, hogy az írástudatlanságból még alig kilépett emberek hozzászokjanak az olvasáshoz. Bevezető Gábor megállapítása szerint azonban az időszaki sajtóban megjelent apróbb művek szisztematikus feltárása hosszabb távon a magyar irodalom történetének átírásához vezethet, hiszen az újonnan megtalált művek nem csak apróbb adalékkal szolgálhatnak az alkotók karrierjéhez, hanem akár egy-egy írói, költői pályakezdés eddig ismert időpontját is módosíthatják.

A kiadvány főszerzője a korabeli időszaki sajtó jellegének rövid bemutatásával indul. A monográfia egyik legfontosabb kijelentése az, hogy az időszaki sajtónak rendkívüli szerepe volt a dualista korszak olvasási kultúráinak alakításában, ezért a sajtótermékekből nem csupán az olvasói szokásokról szerezhetünk ismereteket, hanem az egyes irodalmi irányzatokról is, amelyek nem feltétlenül könyv-

vekben találtak maguknak kifejeződési lehetőséget. Miközben ezek a periodikák hírszolgáltató és szórakoztató funkciót is betöltöttek, a kortárs magyar irodalomnak is kitüntetett terepet biztosítottak, ezáltal eljuttathatták azt a szélesebb olvasóközönségnek is.

A kötet egy következő, nagyobb egysége a műveltség felől közelíti meg a szépirodalom és a sajtó dualizmus kori viszonyát. Jóllehet, az irni-olvasni tudás terjedésével egyre inkább számított az, milyen olvasmányok jutnak el az emberekhez, Bezeczký Gábor úgy látja, a 19. század második felében nem alakult ki a színvonalas szépirodalom rendszeres és tömeges fogyasztása. Ennek következtében széles műveltségi szakadék jött létre a társadalom különböző rétegei között, s a szerző a dualista rendszer súlyos fogyatékoságaként értékeli az általa elmaradottnak ítélt társadalmi állapotokat: míg kétségtelenül lezajlott egy jelentős gazdasági átalakulás, fellendülés, addig a politikai vezető réteg elmulasztotta a társadalmi reformok végrehajtását és a műveltségi szint jelentős emelését. Ily módon azonban normatív elvárásokat is támaszt a dualizmus kori (művelődés)politikával szemben, hiszen annak az adott időszakban nem feltétlenül volt lehetősége utolérni a fejlettebb államok szintjét, míg a korábbi magyarországi műveltségi állapotokhoz képest előrelépést tapasztalhatunk (egyrészt például az iskolázottság bővülésében, másrészt éppen maga a szerző bizonyítja a hazai műveltség viszonylag magas szintjét jelen kötetével, hiszen a korszakban több száz vagy bizonyos években akár kétezernél is több hírlap és folyóirat létezett az országban, tehát ezekre volt kereslet, még ha sok periodika rövid idő után meg is szűnt). A korabeli (művelődés)politika ráadásul olyan infrastrukturális hálózatokat is kiépített, amelyek közvetlenül vagy közvetve hozzájárulhattak a műveltség terjedéséhez (iskolák, posták, vasútvonalak).

Bezeczký Gábor a nyomdászat, illetve a kiadóvállalatok nézőpontjából is górcső alá veszi a dualizmus kori sajtót, részletesen elemzi a korabeli statisztikákat, továbbá bemutatja a Szinyei József által évtizedek során összeállított sajtóbibliográfiát, amely a mai napig felbecsülhetetlen értékű forrást jelent, még ha természetesen nem lehet tökéletes. A szerző rámutat arra, hogy nagy volt a fluktuáció a dualizmus kori lapok körében, sok periodika csupán kérésélettűnek bizonyult. Ugyanakkor azonban a kiadók számára még az is kifizetődő volt, ha a lapszámok néhány hasábját a szépirodalomnak kellett áldozniuk, hiszen az újságok például hirdetéseket is közöltek, illetve a kiadók sok esetben szoros kapcsolatot áptak politikusokkal, pártokkal, társadalmi szervezetekkel is, akik/amelyek a periodikákat anyagi támogatásokban részesítették a politikai befolyás megszerzése érdekében. És habár a sajtó jelentősége a 19. század közepétől fokozatosan nőtt Magyarországon (is), Bezeczký megítélésai szerint indokolatlanul nagy szerepet szokás tulajdonítani a médiának, és gyakran végtelen nézetek (lelkendezés, illetve démonizálás) érvényesülnek e téren.

A kötet legfontosabb mondanivalója talán az, hogy a 19. század második felében a magyarországi időszaki sajtó jelentős része közölt szépirodalmat (főként új műveket), így az irodalom nagyon könnyen és gyorsan eljutott a literátus emberekhez, a közönség közvetlen kapcsolatot alakíthatott ki a szépirodalommal. A különböző lapok minőségi irodalmat közvetítettek az olvasóknak, ám ezekről az írásokról – versekről, novellákról, tárcákról stb. – gyakran szinte teljesen elfeledkezett az utókor. Bezeczký Gábor szerint felmerhetetlen (ül gazdag) az az irodalmi anyag, amely a mai kor számára ismeretlennek minősül. A különböző világhálós adatbázisok segítségével megindult ugyan a korabeli lapok elérhetővé tétele, azonban még korántsem teljes az így rendelkezésre álló anyag, vannak még lappangó írásművek. Ebből következik Bezeczký egy újabb fajsúlyos állítása: jelen körülmények között sok korabeli magyar költő, író műveinek nincs „tökéletes” bibliográfiája, hiszen számos művet nem ismerünk tőlük. Mondhatjuk, hogy a szerző kimondatlanul is szemléletváltást sürget, hiszen felhívja a figyelmet az „eltűnt” irodalmi anyagra, amely feltérképezése akár az irodalomtörténet egyes fejezeteinek (például alkotói pályaképeknek) az átírásához is vezethet. A kötet mélyrehatóan és sokoldalúan vizsgálja a dualizmus kori sajtótermékek és a szépirodalom kapcsolatát, miközben feltárja az események háttérben rejlő társadalmi folyamatokat. Bezeczký Gábor nemcsak izgalmas és érdekesítő stílusban mesél a szépirodalmi „miniatűrök” problémájáról,

hanem a szakirodalomban talán elsőként vesz észre fontos tényeket, összefüggéseket, s hívja fel azokra az olvasó figyelmét, így módon valóban hiánypótló munkát tett le az asztalra. A kiadványt nem kizárólag az irodalomtörténészek és a sajtótörténészek forgathatják haszonnal, hanem a rokon tudományterületek művelői, sőt a laikusok is.

BODNÁR KRISZTIÁN

Adinel C. Dincă, *The Transylvanian Saxons and their Books in the Middle Ages*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023. (Istoria Cărtii și a Textelor 2). 210 p.

2023-ban indult két kötettel az *Istoria Cărtii și a Textelor* sorozat Adrian Papahagi szerkesztésében Kolozsváron, amelynek címe pontosan meghatározza célját: könyvek és szövegek történetét ismerteti meg az olvasókkal. A sorozat második kötetében Adinel-Ciprian Dincă az erdélyi százszok középkori könyvkultúráját vizsgálja részben esettanulmányokon keresztül, részben széleskörű elemzéseket kínálva. A szerző az egyes fejezetekben, amelyek közül több is korábban már publikált tanulmányának átdolgozott változata, a korábbi szakirodalomtól eltérő megközelítésben tárgyalja a témát, azaz a könyvhasználat vizsgálatát nem választja el a társadalmi, gazdasági és politikai folyamatoktól sem, ezeket egységben szemléli. Ennek köszönhetően átfogó képet nyújt az erdélyi százszok könyvkészítéséről és könyvhasználatáról az olvasó számára, valamint bemutatja a korábbi kutatástörténetet is. A könyv eredményeként pedig, ahogy a szerző is írja, világhosszú válik, hogy a latin kereszténység perifériáján élő erdélyi százszok az európai kultúra alakítóivá is váltak az oktatáson keresztül, hiszen nyugat-európai egyetemeken tanultak. Az ott szerzett tudással visszatérve pedig a közösségüket gazdagították.

A bevezetőben a szerző az erdélyi százszok középkori történetét vázolja fel, két térképen a területi szerveződésük is látható. A kulturális életük gazdagságának bemutatását pedig az UNESCO Világörökség részévé vált megyeies erődített evangélikus templommal zárja.

A szisztematikus kutatást jelzi, hogy a szerző a könyvgyűjtemények rekonstruálásához a fennmaradt kódexek és a nyomtatványok mellett levéltári dokumentumokat, inventáriumokat, végrendeleteket, magánleveleket is felhasznált, illetve, hogy a legjelentősebb román gyűjtemények, többek között a nagyszebeni Brukenthal Nemzeti Múzeum Könyvtára, az Evangélikus Egyház Központi Levéltára és a Román Nemzeti Levéltár nagyszebeni fiókja mellett az országon kívüli könyvtárak, levéltárak állományában őrzött, az erdélyi százszokhoz köthető dokumentumokat is vizsgált.

A könyvgyűjtemények a források alapján több csoportra oszthatók: az egyes személyek gyűjteményeire csak a 16. század végétől léteznek dokumentumok Romániában, míg a leginkább kutatott könyvtártípus, köszönhetően a reformációnak, a gimnáziumok gyűjteménye. A romániai kutatás a plébániai könyvgyűjtemények vizsgálatát hagyogolta el leginkább, míg a harmadik könyvtártípusról, a városi könyvtárról a 19. század végétől kezdve az a feltételezés terjed, hogy a nagyszebeni városi tanács már a 14. században is fenntartott egy nyilvános könyvtárat. Dincă ezt a bizonyítékokkal alá nem támasztható hipotézist kétségbe vonja, feltünteti hasonló könyvtárak keletkezési idejét és helyét Európában. A Nagyszebennél akkor magasabb kulturális szinten lévő és szélesebb kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkező városok alapján nem tartja elképzelhetőnek, hogy itt hasonló gyűjtemény működött volna a 14. században, megelőzve az elsőt, a nürnbergi városi tanács könyvtárának 1370. évi megnyitását. A könyvtárat a 16. század közepén alakíthatták ki: a Brukenthal Múzeum Könyvtárában őrzött számos kézirat, nyomtatványon a város „super ex libris”-e látható, ám az azokban lévő tulajdonosi bejegyzések alapján a kötetek közül több korábban más tulajdonban volt, a városi tanács gyűjteményébe például nagy számban kerültek a helyi domonkos konvent könyvei.

Nagyszében városának egyik jelentős kézirata a német jogi szövegeket tartalmazó *Codex Altemberger*. A szerző az írástípusainak és a díszítésének részletes leírásával a kódex keletkezési helyeként Prágát jelöli meg, a másolás idejét pedig a 14. század közepére teszi. Prágából a kódex Nürnbergbe került, és onnan érkezett Nagyszébenbe a 15. század utolsó évtizedeiben. A kódexet közel háromszáz éven keresztül használták a városban, az utolsó lapján már a nagyszébei hivatalnokok esküje szerepel a keresztre feszítést ábrázoló kép alatt, a másik oldalán pedig egy kolofon, amelyben megadja az évszámot, amikor Thomas Altemberger, Nagyszében 15. századi polgármestere elkészíttette az illuminációt és bemásoltatta az esküt. A kódexszel kapcsolatban több kérdés még válaszra vár, amelyekre Dincă felhívja a figyelmet: további kutatást igényel többek között a kézirat Nagyszébenbe kerülésének körülményei, a betoldott illumináció készítőjének személye és a német szöveg nyelvészeti elemzése.

A szászok nyugat-európai egyetemjárásának köszönhetően három olyan kódexnek az esettanulmánya is helyet kapott a könyvben, amelyek a nemzetközi szakirodalomban szinte ismeretlenek. A pecia jelekkel ellátott, Iohannes Friburgensis *Summa confessorum*, Aquinói Tamás *Summa theologiae* és Aegidius Romanus *Super primum librum Sententiarum* műveket tartalmazó három kéziratot a nagyszébei Brukenthal Múzeum Könyvtárában őrzik. A kodikológiai és tartalmi érvek alapján a kéziratok a párizsi egyetem körzetéhez köthető mintakódexek alapján készültek a 14. század elején. Ez a fejezet is arra keresi a választ, hogy az egyetemi oktatáshoz kötődő kéziratok hogyan jutottak Nyugat-Európából Erdélybe. A kutató segítségére lehet ilyenkor a könyvekben lévő bejegyzés, a kötésük vagy bármi más, a használatra utaló nyom. Az egyik kódexben egy, a 15. században írt levél töredéke támasztotta alá, hogy ekkor a kötet már a városban volt. A könyvkötéseknek a már említett vizsgálata ebben az esetben arra is rámutatott, hogy a Nyugat-Európában másolt kéziratokat Bécsben, illetve annak környékén kötötték be. A kötések megegyeznek más, szintén a nagyszébei könyvtárban őrzött könyvekkel, ami alapján Dincă feltételezi, hogy egy Bécsben tanuló nagyszébei diák vitte magával azokat haza az egyetemi éveit után. Ezeknek a könyveknek a történetével is érzékelteti a latin világ központja és a periféria kapcsolatát. Egy másik fejezetben a külföldi egyetemeken tanuló szász papok kerülnek a középpontba, akik az egyetemi éveik alatt vásárolt könyvekkel gazdagították a későbbi plébániájuk könyvtárát. Az európai egyetemekre járt hallgatókról nemcsak az adott intézmény matrikulái, hanem a vásárolt példányokba írt bejegyzések is tanúskodnak. Hasonlóan a pecia jeleket tartalmazó kötetekhez, ezeknek a könyveknek a kötése, vízjelei is alátámasztják külföldi eredetüket.

A szerző a helyben készült könyveket az illuminátorok munkáján keresztül mutatja be. Nagyszébenben húsz festőt és egy műhelyt is azonosítottak, ám név szerint csak a Nürnberghez és Bécshez kötődő Vincentius Cibiensis ismert. Részletesen egy, az 1507-ben másolt *Vigiale* liturgikus kézirat után elnevezett csoport díszítésének elemzése olvasható, amelyet a szerző kiegészít még egy, a csoporthoz tartozó nyomtatvány és egy 1475-ben Rómában Brassó számára kiállított pápai engedély illuminációjával. A Nyugat-Európával élénk kereskedelmi kapcsolatban lévő Nagyszébenben feltehetően külföldön tanult, illetve onnan érkező mestereket is megbíztak munkával, ahogy az imént említett csoport könyvfestésze is elsősorban augsburgi és bécsi hatásokat mutat.

Nemcsak a díszítések készültek helyben. Dincă példákkal mutatja be azokat a szövegtípusokat, amelyeket helyben is másoltak. Például liturgikus kódexeket, prédikációs gyűjteményeket, jogi kézikönyveket. Tulajdonosi bejegyzések, kolofónok és más, használói bejegyzések támasztják alá, hogy a vizsgált könyvek nem újkori bibliofil gyűjtés révén kerültek a szász területre. Történetírói munkák, „*annales*”-ek, életrajzok a középkori Erdélyből nincsenek, ezért a kutatás a 16. század második felétől kezdő vizsgálja a történetírást. Dincă ugyanakkor felhívja a figyelmet a középkori könyvek margináliáiban rejlő lehetőségekre, példaként mutatva be egy nagyszébei és egy kizsolsnai plébánia papjának bejegyzéseit. Nagyszébenben a 15. század első harmadában szolgáló pap a szolgálatához szükséges segédkönyv készítésekor, a Kizsolsnán a 16. század elején szolgáló pap pedig az egyházközségi jegyzékbe jegyzett fel akkori tragikus történeteket, mint az 1432. évi Barcaság elleni oszmán támadást.

Ezeket feltehetően a prédikációkba beépíthető morálfilozófiai tartalmú példáként örökítették meg. Német nyelvű bibliai szövegek kevésbé találhatók meg a területen a reformáció terjedése előttről, a népnyelvi könyvek számának növekedése Iohannes Honterus nyomdájának megalapításához köthető, illetve Nagyszében és a délnémet területek között fellendülő könyvkereskedelemnek köszönhető. A szerző hangsúlyozza azonban, hogy a kapcsolat nem volt egyirányú: külföldön, például Itáliában dolgozó szász nyomdász mesterekről is vannak adatok. Erről a virágzó kulturális életről tanúskodik a 2022-ben, Medgyesen újra felfedezett plébániai könyvtár, amely számos muzeális könyvet őrzött meg, feltárása pedig a szerző vezetésével el is kezdődött.

A kötetet záró nagyobb fejezet a könyvek elemzése után az azokkal kapcsolatba kerülő embereket állítja vizsgálódásának középpontjába. Ennek okát is felfedi a szerző: a korábbi kutatás a kulturális teret a történelmi sorscsapások ellenére is fennmaradt könyveken keresztül határozta meg, ám új szempontra van szükség, amelynek keretében a könyvek és szerzőik, tulajdonosaik és használói kapcsolata az elemzés fókuszja. Ez alapján a középkorban Erdélyben a műveltségi teret egyrészt a hivatalnokok megjelenése alakította, másrészt az, hogy az alsóbb társadalmi szinteken is növekedett a műveltség foka. Dincă a kultúra körforgásának modelljét is felvázolja, amellyel a szászok könyvtörténetét a jövőben még érdemes vizsgálni. Ennek értelmében a kör az oktatáshoz kapcsolódó könyvekkel indul, amelyek a tudás gyarapodását szolgálják, utána következik a tudás alkalmazásának felfedése, amelybe a könyvek használata, kereskedelme és előállítása is beletartozik, és végül a tudás átadásának feltárása az egyes emberek szakmai tevékenységén vagy művészetpártolásán keresztül. A szerző példaként mutatja be az oktatáshoz, a tudás hasznosulásához kapcsolódó kódexek, nyomtatványok és más iratok (matrikulák, könyvjegyzékek) gazdagságát és sokféleségét, és rávilágít arra, hogy van még a kutatóknak feladata. Ebben a fejezetben van lehetősége a vizsgált könyveken keresztül megerősíteni a kutatás újabb eredményét, amelynek értelmében a város és a vidék műveltsége közti különbségek nem akkorák, ahogy a szakirodalomban azt korábban tartották.

A könyv egészét végigkíséri az a szándék, hogy a kutatás az erdélyi szász könyvtörténet korábbi eredményeit újraértékelje, és új szempontok szerint bővítse a témát. A Dincă C. Dincă ennek szellemében folytatja több évtizede a különböző műfajú kéziratok és nyomtatványok feltárását, elemzését.

Az egyes fejezeteket térképek, táblázatok gazdagítják, a tárgyalt muzeális könyvek pedig jobban megismerhetők a közzétett képek segítségével. A kiadványban fekete-fehér képek szerepelnek, amelyek a helyben díszített példányok illuminációjának részletes, plasztikus leírása mellett kevésbé tűnnek illusztratívnak, ám ez nem von le a kötet értékéből. A keményborítás, szép, igényes kivitelű kiadvány használatát könnyíti a névmutató, a részletes forrásjegyzék és bibliográfia, illetve a selyem könyvjelző. A könyv nemcsak a témával foglalkozók számára hasznos és inspiráló, hanem szélesebb közönség számára is érdekes, olvasmányos mű.

HENDE FANNI

***A Szent Korona első kutatója, Tanulmányok Révay Péter koronaőréről és munkásságáról*, Szerk. Pálffy Géza és Tóth Gergely, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2024. 364 p.**

Révay Péter (1568–1622), a tudós evangélikus koronaőr és történetíró 1613-ben jelentette meg első művét a Szent Korona históriájáról *Commentarius* címmel, majd egészen haláláig dolgozott második, posztumusz (1659-ben) megjelent országtörténetén, a *De Monarchián*. 1608-tól haláláig, 1622 júniusáig a Szent Korona őrzőjeként szinte – a szerkesztők szavaival élve – megszállottan kutatta a korona történetét és eszmeiségét. Két munkája nemcsak azért kiemelkedő fontosságú, mert elsőként

foglalkozik a fejk történetével, hanem azért is, mert évszázadokon keresztül meghatározta a Szent Koronával kapcsolatos diskurzust.

A „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport interdiszciplináris tanulmánykötetében a legfrissebb kutatásokra támaszkodó írások jelentek meg: amellett, hogy a tudós koronaőr, Révay Péter családjáról, tanulmányairól, műveiről és azok máig tartó hatásáról is szó esik, olvashatunk a koronázási palást 1613. évi másolásáról, vagy éppen az ún. országtáblákkal kapcsolatos legújabb eredményekről is. 2022. október 5-én konferenciát rendeztek a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében. Ennek apropóját egyfelől Révay 2021-ben, latin–magyar kiadásban napvilágot látott monumentális országtörténetének, a *De monarchia et Sacra Corona regni Hungariae centuriae septem* című műnek a megjelenése, másfelől a koronaőr halálának 400. évfordulója szolgáltatta.

E kötetben az itt elhangzott előadások tanulmányá érelt változatait olvashatjuk, a következő tematikus részekbe rendezve: 1. Révay családja és életútja; 2. műveltsége és művei; 3. a koronaőr és a koronázási jelvények; 4. Révay életének és munkásságának recepciója. A tanulmányok előtt Pálffy Géza és Tóth Gergely bevezető gondolataiban az utóbbi évtizedek kutatásainak felvázolása után kitérnek Révay életművére és a kötet rövid tartalmi elemzésére is. Megtudhatjuk, miért foglal el egészen különleges helyet a koronaőr a kora újkori magyar arisztokrácia, a korszak történetírói, de még a protestáns főrendek sorában is, majd felvázolják a vele kapcsolatos további lehetséges kutatási irányokat is.

Bachus Dóra tanulmányában (*A legfalánkabb farkas: Révay Ferenc és családja felemelkedése [1508–1553]*, 27–55) a koronaőr családjának 16. századi felemelkedéséről olvashatunk. Bachusz elsőként áttekintést ad a Révay-család középkori történetéről, majd a bárói címet megszerző Révay (I.) Ferenc, a koronaőr Péter nagyapja felemelkedését veszi górcső alá alapos, számos levéltári forrást felhasználó írásában. A tanulmányból megismerhetjük azt a családi hátteret, amely lehetőséget teremtett arra, hogy Révay evangélikus főrendként elnyerje a kora újkori Magyar Királyság egyik legbizalmasabb pozícióját.

A blokk második tanulmányában, amelyet Tóth Gergely jegyez (*Számvetés, intelmek, ars moriendi: Révay Péter Ultima domesticorum institutio című műve [Tanulmány, szövegközlés, fordítás]*, 57–115), a már idős Révay *Institutio* című munkájáról, annak keletkezési körülményeiről és szerzőségi kérdéseiről olvashatunk, majd a forrás eredeti latin szövegét és magyar fordítását közli a szerző. A koronaőr különböző műfajokat elegyítő munkája – amelyben főként fiának, Pálnak szóló intelmeket fogalmaz meg – nem sokkal halála után jelent meg Kassán Hrabéczy Rafael gondozásában. A később Andreas Carbonarius másolatában is felbukkant munka legnagyobb értéke, hogy az életrajzi adatok mellett sok információt tudhatunk meg a főúr műveltségéről, személyiségéről is.

A kötet második egységében a tudós koronaőr iskolai tanulmányairól, műveltségéről és műveiről szóló írásokat olvashatunk. Förköli Gábor a dolgozatában (*Révay Péter iskolai jegyzetei*, 119–144) először vizsgálja a főúr gimnáziumban készített iskolai jegyzeteit. Ezek alapján Förköli kimutatja, hogy a szkolasztikus és humanista stúdiumok amellett, hogy fontos szerepet játszottak Révay műveltségében, nagy hatással voltak például történetírói munkásságára is. Ez látszik egyfelől a jegyzetelés és kivonatolás módszerének elsajátításában, másfelől pedig abban, hogy a Strasbourgban, Melchior Junius tanítványaként hallgatott ciceroníanus etikát miként használta fel a szentenciák és példázatok értékelésére művei megírásakor. Ehhez a szerző alaposan elemzi Révay közhelygyűjteményét, az *Annotationes moralest*. Emellett megtudhatjuk azt is, hogy a tanulmányai alatt elsajátított cicerói eszmerendszer befolyása hogyan mutatható ki a *De monarchiában*.

A blokk következő tanulmányaiban a szerzők Révay imént említett nagy országtörténetének két részletét veszik górcső alá: Petneházi Gábor a mohácsi csata utáni kettős királyválasztás témáját, Zászkaliczky Márton pedig a Bocskai-felkelésről szóló szakaszt vizsgálja. Petneházi írásában az 1526. novemberi eseményeket helyezi középpontba (*Tabu és kognitív disszonancia: a Mohács utáni kettős királyválasztás emlékezete Révay Péter műveiben és a magyarországi latin nyelvű his-*

*toriográfia*ban a kora újkorban, 145–184). A szerző elemzi, hogy ezen történések hogyan jelennek meg Gian Michele Bruto, latinosított nevén Brutus magyar historiájában, és őt miként követte ezek ismertetésében Révay. Petneházi szerint a koronaőr a *De Monarchiá*ban már elfogadja a Brutus-féle narratívát, vagyis egyértelműen a rendi álláspont felé mozdul el, ennek ellenére azonban nem fordul el a Habsburg-háztól sem. Meglátását a szerző konkrét szöveghelyekkel – eredeti nyelven és magyar fordításban is – bizonyítja.

Zászkaliczky Márton tanulmányában (*Révay Péter a Bocskai-felkelésről*, 185–210) a Révay-féle felemás képet elemzi, amelyet a koronaőr a Bocskai-felkelésről ad. Révay bemutatja azokat az előzményeket, amelyek szükségképpen beháborúhoz vezettek, nem tárgyalja azonban például a felkelők követeléseit, valamint nem békélt meg azzal sem, hogy Bocskai elfogadta a török koronát. Zászkaliczky szerint Révay tehát részben egyetértett a mozgalom céljával, azonban elítélte a törökkel való szövetséget és az uralkodó elleni küzdelmet: ezek összegegyeztetetlenek voltak a koronaőr nézőpontjával.

A kötet harmadik nagyobb egységében a koronaőrrel és a magyar koronázási jelvényekkel kapcsolatos tanulmányokat olvashatunk Pálffy Géza és Gödölle Mátvás tollából. Pálffy Géza az ún. országtábla-festménysorozat példányait vette ismét vizsgálat alá: ezúttal a keletkezés- és utótörténetükkel kapcsolatos legújabb kutatásait, valamint azt mutatja be, hogy a festmények hogyan hozhatók kapcsolatba Révay Péterrel. Pálffy Géza bizonyítja, hogy a táblák minden részlete a koronaőr és titkára, Hrabéczy Dániel keze nyomát viseli. Ezt elsőként a felső részükön található korona- és címerábrázolásokon láthatjuk: ennek mintájául egy olyan tábla szolgálhatott, amely a pozsonyi vár Koronatornyának vasajtájára volt felszerelve. Ugyanez figyelhető meg a táblák alsó felén is: mind a latin nyelvű költemény, mind a csüngők között olvasható itinerárium Révay országtörténetének adatai alapján íródott – továbbörökítve annak tévedéseit is. Pálffy ezek alapján levezeti, hogy a festmények archetípusa 1621. április vége előtt készülhetett el Zólyomban, majd az 1780-as évekig legalább még öt másolatát is létrehozták.

Gödölle Mátvás írásában (*Révay Péter és a koronázási palást pannonhalmi másolata*, 247–283) azt vizsgálta, milyen információkat tudhatunk meg Révay műveiből a koronázási palásról, valamint azt, hogy ezek miként hatottak a palást későbbi történetére és képzőművészeti ábrázolásaira. Gödölle először a koronaőr részletes palástleírását mutatja be a *Commentarius*ban és a *De Monarchiá*ban is, majd a pannonhalmi másolatról ír. Erről véleménye szerint biztosan állíthatjuk, hogy az a palást – Révay által leírt – 1613. évi Bécsbe vitelekor készülhetett. Mivel a koronaőr esküjéhez híven elkísérte az ereklyét a császárvárosba, arra is magyarázatot kapunk, miként tudott ilyen pontos leírást adni a koronázási jelvényről. Ezt követően Gödölle bemutatja, hogy a Bécsben maradt másolat milyen sajátos utat járt be: Mária Terézia 1779-ben a pannonhalmi bencéseknek ajándékozta, és egészen a 19. század közepéig eme kópia alapján vizsgálták és reprodukálták a palástot. A tanulmány tehát bizonyítja: nemcsak a Szent Korona és a fent említett országtáblák későbbi recepciója kapcsolódik Révayhoz, hanem az ún. pannonhalmi másolat elkészítésének körülményei is kizárólag az ő munkájából ismerhetők meg.

Az utolsó blokkban három tanulmányt olvashatunk Révay Péter életének és munkásságának recepciójáról. Móré Tünde *A halotti oráció mint az utóélet első állomása: Révay Péter életpályája Hrabéczy Rafael halotti orációjában* című írásában (287–304) bemutatja a lelkész Hrabéczy gyászbeszédét, amely 1622 júliusában a koronaőr turócszentmártoni temetésén hangzott el. A szöveg alig egy évvel később nyomtatásban is megjelent, azonban a szakirodalom mindaddig nem elemezte részletesen. Móré Tünde tanulmányából feltárul előttünk az elhunytal szoros kapcsolatban álló hivatalnokok, lelkészek és helyi nemesek értelmiségi köre. Emellett elemzéséből kiderül az is, hogy Hrabéczy milyen eszközöket használt Révay emlékezetének megteremtésére, és ennek milyen analógiáit ismerjük még a korszakból.

Benei Bernadett tanulmánya (*Révay Péter De Monarchia című művének katolikus történetírói recepciója a 18. században*, 305–322) azt vizsgálja meg, hogy a tudományos igényű történetírás megszületésének időszakában hogyan használták a koronaőr országtörténetét. Ehhez három kiemelkedő historikus, név szerint Timon Sámuel, Pray György és Katona István munkáit tekintette át. Benei szerint annak ellenére, hogy e szerzők munkáiban megfigyelhető némi felekezeti idegenkedés az evangélikus Révaytól, már nem ez játszotta a főszerepet a megítélésében. A tanulmányban a szerző konkrét példákkal szemlélteti, hogy ezen történetírók miként használták fel a *Commentarius* és a *De Monarchia* ama részeit, amelyek forrásérték szempontjából a legkiemelkedőbbek voltak – a koronázási jelvények bemutatását, illetve az országgyűléseket és a koronázásokat, amelyekben Révay maga is részt vett.

A kötet utolsó tanulmánya, amelyet Kanyó Ferenc jegyez, rendhagyó módon a nagyszámú műkedvelő, vagy ahogy saját magukat nevezik, „alternatív” kutató néhány elméletét veszi számba. E koronakutatók tudománytalan elméletei Révay 1613-ban megjelent művének, a *Commentarius*nak a magyarra fordítása után (Kulcsár Péter, 1978) kaptak lendületet. Érdeklődésüket az sem tudta megtörni, hogy azóta a szakirodalom több esetben cáfolta Révay művének nevezetes állítását – miszerint Szűz Mária képmása lett volna a koronán –, sőt, maga Révay is olyan megfigyeléseket tett későbbi művében (*De monarchia*), amellyel tulajdonképpen korrigálta a koronatorténethen leírt tévedését. Kanyó a tanulmányában elsőként ismerteti az „alternatív” koronakutatás jelenségét, főbb állításait és prominens képviselőit, majd leszámol azzal a talán legnépszerűbb áltudományos teóriával, miszerint Szűz Mária zománcképet II. József – Katalin orosz cárnővel szövetkezve – cseréltette volna le a görög császárokéra. Az „alternatív” koronakutatás szerint mindez azt a célt szolgálta, hogy így a koronából egy új bizánci birodalom koronája legyen az Oszmán Birodalom legyőzése után. Kanyó kizárólag szakmai érvekre, bőséges szakirodalomra és forrásokra hivatkozva, alapos elemzéssel bizonyítja e felvetés teljes képtelenségét és megalapozatlanságát.

A fenti rövid ismertetésekből láthatjuk, hogy a „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport legfrissebb tanulmánykötetében a kora újkori történetírás mellett a művészet- és az irodalomtörténet is helyet kapott. Világosan látszik, milyen sokirányú kutatásra ad lehetőséget a magyar történelem egy-egy jelentős alakja. A kötetben szereplő tanulmányok mellett, hogy számtalan fontos adalékkal egészítették ki nemcsak a tudós koronaőr és családja (Bachus Dóra és Tóth Gergely), de általában a historiográfia (Förköli Gábor, Petneházi Gábor, Zászkaliczky Márton és Benei Bernadett), az irodalomtörténet (Móré Tünde) és a művészettörténet (Pálffy Géza és Gödölle Mátyás) Révay Péter történetírói munkásságával kapcsolatos eddigi eredményeit, új irányokat is mutatnak a további vizsgálatokhoz. Ezzel kapcsolatban külön kiemelném a kötet bevezető tanulmányában (20–22) található, fent már röviden említett *Merre tovább? A Révay-kutatás lehetséges irányai* című alfejezetet is: ebben a szerkesztők számos további kutatási irányt felvetnek, amelyekkel tovább árnyalhatók a korszakkal kapcsolatos ismereteink.

Nagyon fontosnak tartom, hogy Kanyó Ferenc tanulmányával a kötetben az „alternatív” történeti kutatás is megjelenik. Ahogy a szerkesztők is hangsúlyozzák, bár ezek a „kutatók” szakmai és nyelvi felkészültség hiányában nem vehetők komolyan, mégis fel kell hívni a figyelmet állításaik valótlanosságára. Véleményük ugyanis sajnálatos módon gyakran ismertebb a szélesebb közvélemény számára a koronakutatás egy-egy aspektusával kapcsolatban, mint a tudományos konszenzus. Hasonló a helyzet a sumer/szkíta–magyar rokonsággal, a pilisi Ősbudával és más hasonló hipotézisekkel.

Ahogy azt a Történettudományi Intézet által kiadott munkáknál megszokhattuk, a kötet rendkívül igényes kiadvány: átlátható, jól összeállított és szerkesztett könyv. Abban bízva, hogy a fentiekkel sikerült felkelteni az érdeklődést a 2024 novemberében megjelent kötet tanulmányozására, jó szívvel ajánlom azt a szakemberek mellett a szélesebb közönségnek is.

Gyuricza Andrea, *A Nemzeti Casino könyvtára, Budapest, MTA KIK, 2024 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei – Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae, 52[127])*. 158 p.

Hosszú alap kutatás után könnyű könyvet írni, mondhatnánk. Mondjuk is, tudva azonban, hogy a tárgyi alap kutatásoknak az elméleti alap kutatásokkal együtt kell folyniuk. Gyuricza Andrea könyve többéves tárgyi alap kutatáson alapszik. Nem csupán a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának raktáraiban vett kézbe minden számba jöhető könyvet, amikor a Széchenyi István kezdeményezésére 1827-ben létrejött Nemzeti Casino könyvtárának darbjait kereste, hanem sokkal nagyobb merítéssel dolgozott. A Casino irattárának feltételezhető őrzőhelyinek látogatásával kezdte a munkát, majd miután nem talált egyetlen olyan könyvtári nyilvántartást sem, amelynek alapján egyszerűbb lett volna a keresés a magyarországi könyvtárak katalógusaiban, több könyvtári raktár módszeres átnézésre kényszerült. Tudta természetesen, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi termének állandó könyvkiállítása is a Nemzeti Casino gyűjteményének fennmaradt darbjából áll, a keresés folyamán több más nagyobb gyűjteményt is felkeresett. Munkája eredményeképpen ma egy katalógus kötet tanulmányozható digitális kiadásban (<https://real-ms.mtak.hu/26118/>: *Nemzeti Casino fennmaradt könyvtárának katalógusa*, Kézirat, összeáll. Gyuricza Andrea, Budai Petra, Bp., 2022). Ez a kézirat folyamatosan változik, hiszen a kézirat lezárása óta – lám az eszmény ma is él – több kötet „közadakozásból” került vissza a többi könyv közé. Ma, az MTA Könyvtárának bicentenáriumaéhoz közeledve – 1826-ban alapította Teleki József – elmondhatjuk, hogy valamennyi egykori Nemzeti Casinohoz tartozott, és tudtunkkal fennmaradt könyv és folyóirat az MTA tulajdonába került, és felelősséggel őrizzük azokat.

A most ismertető könyv megírása Gyuricza Andrea számára csak a könyvanyag rekonstrukciója után vált lehetővé. Három szempontból vezette be a könyvtár történetét. Történetileg követte az olvasás tereinek változásait, bemutatta a Casino könyvtárának helyét a 19. századi Magyar Királyság intézményi rendszerének változási folyamatában, illetve – mivel megközelítése első sorban társadalomtörténeti – kijelöli helyét a kultúra polgári nyilvánosságának megeremtésének eseményei közt.

A humanista eredetű közös könyvhasználat (a könyv valakié „et amicorum”), a protestáns típusú városi ’bibliotheca publica’ után, a 18. század folyamán sok magángyűjtemény – főként főpapi könyvtár – vált a helyi közösség számára nyilvánossá (a Magyar Királyságban Klimó György [1710–1777], pécsi püspöke ismert, mint az első ilyen [1774]). Az 1780-as évektől tudunk úgynevezett ’olvasó-kabinétek’-ről (Sopron, Pozsony, Pest, Győr stb.), az első kölcsönző könyvtári katalógus (Verzeichniss der Leihbibliothek) 1814-ből maradt ránk, Joseph Müller könyvkereskedőé, amely Pesten, a Ferenciek terén működött. A következő évben adta közre Joseph Klapka a saját, Temesvárt alapított *Leihbibliothek*ja katalógusát. Természetesen tudjuk, hogy időközben kialakultak a nemzeti gyűjtemények is. 1798-ban az erdélyi katolikusok magyaroké (Batthyány Ignác), 1802-ben Budán a *Bibliotheca Regnicolaris* (Széchenyi Ferenc), és Erdélyben a kálvinista magyaroké (Teleki Sámuel), majd Nagyszebenben a szász evangélikusoké 1803-ban (Samuel Bruckenthal). A Magyar Tudós Társaság könyvtára, ahogy említettük is, 1826-ban alakult.

A 18–19. század fordulóján kialakult a magyar irodalom olvasóközösége, több ismeretterjesztő és irodalmi folyóirat tudott fennmaradni az előfizetéseknek köszönhetően. Az újhumanista tudáseszemély részévé váltak a gazdálkodási, technika ismeretek is, vagyis a Nemzeti Casino több szempontból nem légtüres térben alakult meg. Sok városban alapítottak a következő fél évszázadban hasonló társasköröket, közművelődési egyesületeket.

Könyve második felében Gyuricza Andrea a Casino belső történetével foglalkozik. Annak a Casinóéának, amely nem csupán a kultúra társadalmi nyilvánossága ügyét vitte előre, hanem a társadalmi osztályok, rétegek közti párbeszédét is. A tagság összetételének változásai jól érzékeltetik ezt a jelenséget. Ezt mutatja az alapító alapszabály, illetve ennek változásai is, amelyet a szerző ugyancsak nyomon

követ és bemutat. A Nemzeti Casinóra hagyott javakat és ajándékokat is számba vette (1835–1920), az adakozók személye, azok társadalmi státusza meglepően változatos, igazolva az előbbi megállapításokat. Könyvhagyatékokról is tudunk, amelyek a könyvtárakat gazdagították. Ezek alapján, illetve az Egyesület beszámolóiból nyomon követhetjük az állomány alakulását, a nyelvi és a tartalmi eloszlás változásait külön a könyvekre, illetve a folyóiratokra nézve. Könyve végén a szerző jellemzi a ma két helyszínen őrzött – Magyar Nemzeti Múzeum, MTA Könyvtára –, de az MTA tulajdonában lévő könyvállományt, bemutatva a könyvekben lévő tulajdonjegyeket, illetve a fennmaradt kötetek kötéseinek jellemzőit is.

MONOK ISTVÁN

***A könyvforradalma: Íróeszközök és íróanyagok ábrázolása a római világban*, szerk. Grüll Tibor, Szabó Ernő, Pécs, PTE BTK, 2024 (Specimina nova dissertationum ex Instituto Historiae Antiquae et Archeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis, Supplementum XIV).** 290 p.

Különleges könyvvel lepte meg a magyar könyves világot a pécsi „*Tekercs a kézben – Kísérlet a római sírábrázolások egyik gyakori ikonográfiai motívumának értelmezésére*” kutatócsoport. Az európai ókor könyvkiadásáról (nem a könyvtárakról) ugyanis magyarul mostanáig csak olyan összefoglaló, vázlatos képet nyerhettünk, amelyek a nemzetközi szakirodalom olvasása alapján rövid referátumok voltak (TEVAN Andor, *A könyv évezredes útja*, közrem., bev. Keleti Arthur, Bp., Művelt Nép, 1956 [2¹⁹⁷³, Bp., Gondolat; 3¹⁹⁸⁴, Bp., Gondolat]; GALLI Katalin, *A könyv története I. A kezdetektől a 15. század végéig*, Bp., Hétágú Sip Alapítvány, 2004 [A Könyves Szakképzés Füzetei]). Emellett népszerű, nemzetközileg is ismert könyvek jelentek meg magyarul is, mint Mihail Iljin (*A könyv világhódító útja: az írás, a betű és a könyv története*, ford. Fazekas István, Bp., Rózsavölgyi, 1945 [2¹⁹⁵⁰, Bp., Szikra], Frédéric Barbier (*A könyv története*, ford. Balázs Péter, Bp., Osiris, 2005, 2²⁰⁰⁶ [Osiris Kézikönyvek]) vagy Irene Vallejo (*Papirusz, A könyvek története az ókori világban*, ford. Boda Benjamin Gábor, Bp., Magnólia, 2022 [2²⁰²³, Bp., Magnólia]) monográfiái. Azonban az ókortörténeti ábécé tanításában Grüll Tibor már régebb óta részt vesz, hiszen – a kora újkori soproni könyvtár- és olvasmánytörténeti kutatásokat elhagyván – 1996-ban már a debreceni ‘subsidiá’ egyetemi jegyzetben kiadta első vázlatát (*Könyvtárak és könyvkiadás az ókorban = Bevezetés az ókortudományba I, Egyetemi jegyzet*, szerk. Havas László, Tegye Imre, Debrecen, KLTE Kiadó, 1996 [ATAΘA, Studia ad philologiam classicam pertinentia, quae in aedibus Universitatis Debreceniensis rediguntur, II], 223–231). Ezt követően már a magyar tudományos közönséget tudósította arról, hogy a Római Birodalom összeomlása előtti öt évszázad az írás és olvasás történetének jelentős korszaka (*Az írásbeliség forradalma a római császárkorban = Magyar Tudomány*, 182[2021], 1233–1242. DOI: 10.1556/2065.182.2021.9.8), amelyet a hazai kutatás elhanyagolt.

A most kézben tartott kötetben nyolc tanulmányból háromnak egyedüli szerzője, további háromnak társszerzője Grüll Tibor, míg szerkesztőtársa, Szabó Ernő egy tanulmányt írt egyedül és négyet másokkal. A tanulmányok az írástól az olvasásig húzódo(?) ívet rajzolnak meg esettanulmányok formájában, ám a szerzők az összefoglaló értékelésekre is hangsúlyt fektettek (GRÜLL, *A római könyv*, 39–122; GRÜLL–SZABÓ, *A papirusztekercs-olvasás kultúrája*, 281–290). Amikor napjaink tudománymetriai vitáiban a könyvszerkesztés mint tudományos teljesítmény felmerül, akkor sokan hangsúlyozzák ennek a munkának az összetettségét. A jegyzetek egységesítésétől kezdve egy tanulmánykötet írásai sorrendjének a meghatározásáig, vagy éppen – ahogy Grüll Tibor és Szabó Ernő esetében láthatjuk – egy megalkotott könyvkoncepcióhoz való tanulmányok megírásáig. Hiszen a könyv koncepciója jól kitapintható.

A kiindulópont egy ikonográfiai motívum tipológiája: *Íróanyagok és íróeszközök római síremlékeken* (GRÜLL Tibor, AGÓCS Nándor, JUSZTINGER János, SZABÓ Ernő, 1–38.). Ezt követi a már

említett összefoglaló könyvtörténeti kép (GRÜLL Tibor, 39–122), majd három esettanulmány. Ezek Pannonia, Noricum és Dacia provinciákból vett példák, tekercsábrázolások pannoniai (AGÓCS Nándor, SZABÓ Ernő, 123–170), és noricumai (GRÜLL Tibor, AGÓCS Nándor, JUSZTINGER János, SZABÓ Ernő, 171–190) síremlékeken, illetve egy Verespatak környékén fennmaradt viasztabla bemutatása. Kaptunk tehát egy tipológiát, egy átfogó képet, elmélyítették ismereteinket esettanulmányokkal, következhet a „literalizáció elterjedése”. Ezt is egy kultusz, a Matronae/Parcae tisztelet terjesztésének történetén (223–252) keresztül mutatják be, arra a területre koncentrálva, amely a magyar olvasó számára talán a leginkább érdekes, vagyis az említett három római provinciára, a majdani Magyar Királyság és Erdély területére és nyugati szomszédságára (a Duna, az Inn, illetve délről a Dráva folyókkal határolt mai ausztriai régiókra). Az én olvasatomban Grüll Tibor kitekintése (253–280) a phrygiai kapusztéléken – a síremlékek kapuzata – ábrázolt íróanyagokra és íróeszközökre kiváló „nemzetközi” párhuzam (ha lehet ilyet mondani egyazon birodalmon belüli területekre), főként arra kínál alkalmat, hogy egy nagyon speciális szakszókincsbe is bepillantást nyerjünk. Mert ki ismeri azt, hogy mi is az „egyfűlő írotábla, álló/fekvő nyitott diptychon, polytichon, zsanéros kódex” amellet, hogy a magyar kifejezésből értjük, mi a nyitott/zárt tekercs, írotoll, tolltartó stb. Ezt a kitekintést követi a már említett olvasástörténeti összefoglaló. A kötet szerkesztése tehát ténylegesen önmagában is tudományos teljesítmény ebben az esetben.

Ha őszinték vagyunk, sem a klasszikus filológusaink, sem a latinul jól, vagy éppen gyengébben tudó történészeink, irodalmáraink vagy művészettörténészeink sem ismerik azokat a görög/latin kifejezéseket, amelyek az ókori írásbeliségre, az írás és íróeszközök anyagától az olvasásig vonatkoznak. Az ismertetett kiadvány ezen a téren nyújt segítséget a fejlődéshez, ismeretszerzéshez. Magam a kötetnek két hiányát látom. Az egyik egy olyan görög/latin/magyar szójegyzék, amely a tanulmányokban felbukkanó terminus technicusokat segít áttekinteni, a másik sokkal földhözragadtabb – nem is értem, hogy nem készült el –, a hely- és személynevek mutatója.

MONOK ISTVÁN

Nagy Andor, *Tisztviselői életpályák, A brassói szász vezetői elit társadalmi érvényesülése (1650–1750)*, Budapest, Korall Társadalomtörténeti Egyesület, 2024. 231 p.

Nagy Andor kutatásának témaválasztása számos izgalmas, korokon átívelő tanulságot sejtető kérdéssel kecsgetet: miként szerveződött egy adott közösség politikai és gazdasági hatalmi elitje, milyen kulcsfontosságú szerepet játszottak ebben a baráti, kollegiális és rokoni kapcsolatok. A szerző, aki az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Új- és Jelenkori Történeti Tanszékének tudományos munkatársa, 2024-ben megjelent művében a kora újkori Brassó városának vezetői rétegét térképezi fel, feltárva és elemezve a legfőbb egyházi és politikai hivatalokat betöltő családok közti kapcsolatrendszereket 1650 és 1750 között. A vizsgálat alapját a brassói szászok alkalmi nyomtatványai jelentik: a szerző a fent említett időszakból 496 ilyen típusú dokumentumot dolgozott fel, majd az ezekben szereplő több mint kétezer személy azonosításával felrajzolta és elemezte a város vezetői rétegének sokrétű hálózatát.

Nagy Andor kutatása a családi kapcsolatrendszerek tanulmányozásának irányvonalába tartozik, vizsgálatának fókuszában egyes családok társadalmi érvényesülése, a megszerzett pozíció és vagyony átörökítése, a karrierutak feltérképezése áll. Mindezt módszertanilag a történeti hálózatkutatás eszközével igyekezett megközelíteni. Munkája az aprólékos forrásfeltáró munka és a makroszintű adatelemzés két nézőpontjának gazdag eredményt felmutató ötvözése. A kötet és a kutatás célja kettős volt: magán a témán túlmutatva példát kívánt nyújtani arra, hogy a hálózatkutatás eszközei

miként jelenthetnek hatékony segítséget a történettudományban. A kutatás részleteit, eredményeit, a könyv gazdag illusztrációs bázisát látva nem kétséges, hogy a szerző mindkét célt sikerrel teljesítette.

Nagy Andor az alkalmi nyomtatványokat választotta forrásul, amelyek eddig ritkán kerültek a társadalomtörténeti kutatások fókuszába, annak ellenére, hogy számos releváns információt hordoznak egy közösség életére, és az egyének életútjára vonatkozóan. A forráscsoport szinte vonzza magához a hálózati megközelítés és a relációs adatbázis-építés gondolatát. A brassói elit hálózatának feltérképezését a szerző alapos és hiánypótló levéltári kutatómunkára és forrásfeltárára építette, ami önmagában is komoly eredményt jelent. A 16–19. századból több mint ezer erdélyi vonatkozású alkalmi nyomtatvány bibliográfiai regisztrálását végezte el, majd 496 brassói szászokhoz köthető, 1650 és 1750 között keletkezett alkalmi írást (460 nyomtatványt és 36 kéziratot) azonosított, melyeket a jelen kötet előzményeként szolgáló disszertációban adott közre. (NAGY Andor, *Érvényesülési stratégiák a brassói szász tisztviselők körében, Kapcsolatháló-elemzés és családrekonstrukció az alkalmi nyomtatványok segítségével [1650–1750]*, Eger, Eszterházy Károly Egyetem Történelettudományi Doktori Iskola, 2019. 458 p.) A feltárt iratanyag elemzése – már a hálózati megközelítés nélkül is – számos tanulsággal szolgál, többek közt rávilágít arra, hogy a brassói szászok életében mely fontos alkalmak tarthatnak számot a megemlékezésre. Emellett a forráscsoport szisztematikusan feldolgozása lehetővé tette az örökölt és szerzett (rokon- és baráti) kapcsolati körök, illetve a karrierutak alakulásai közötti összefüggések vizsgálatát.

Nagy Andor a kutatás fő kérdéseiként vizsgálta, hogy a kora újkori brassói városvezető elitet hogyan határozták meg a rokon-házassági összefonódások, az alkalmi nyomtatványok alapján regisztrálható kollegiális viszonyok gyorsították-e az egyén karrierjének felfelé ívelését, a várost vezető családok mennyire alkottak zárt csoportosulást, és milyen mértékben uralták a legmagasabb egyházi és hivatali pozíciókat. A szerző mindemellett nagyon jól látta, hogy a források olyan mennyiségű adattal szolgálnak, amelyek együttes értelmezéséhez egy relációs adatbázis létrehozása és a hálózati megközelítés adhat igazi kulcsot.

A kötet a források, majd a módszertan ismertetésével indul. Ezt követi a brassói elit körében tipikusnak nevezhető életpályák – az egyházi és a politikai érvényesülés – modelljének felrajzolása, illetve a legtekintélyesebb családok azonosítása és presztízsének meghatározása. Az alkalmi nyomtatványok karrierépítési funkcióinak köszönhetően a szerző olyan adatokat tárhatott fel, amelyek alapján azonosíthatta és rangsorolhatta a korszak legtekintélyesebb brassói családait, majd nyomon követte szerepeik, hatalmi pozícióik változását a vizsgált egy évszázados intervallumban. A kötetben a szerző felrajzolja a családokat alkotó személyek teljes hálózatát, majd rávetíti a kapcsolatokra épülő érvényesülési stratégiákat is: az alkalmi nyomtatványokból kinyerhető adatok alapján regisztrált baráti, kollegiális és rokon kapcsolatokat veti össze a karrierutak későbbi alakulásával (114), ami megfigyelhetővé teszi, hogy például egy jól címzett gratuláció vagy okosan választott feleség mennyiben mozdította elő az adott személy ranglétrán való haladását. A zárófejezetben pedig a kivétel mutatja be a kötet: a Mederus család felemelkedésének rendhagyó modelljét.

A módszer (a relációs adatbázisba rendezés, és az ezt követő hálózatelemzés eszközeinek) bemutatásakor a szerző jó érzékkel emeli ki a legfontosabb kérdést: azt, hogy milyen adattípusok és miként nyerhetőek ki a forrásművekből, az alkalmi nyomtatványok sokszínű és esetleges forrástípusából. A hasonló (nagy adathalmazt mozgó, informatikai eszközökkel végzett) kutatások kulcskérdése ugyanis, hogy relevánsan tudja meghatározni és tipologizálni a vizsgálati kérdésekhez szükséges adattípusokat. Mivel az alkalmi nyomtatványok fő funkciója a karrierépítés és a presztízs növelése volt, ezért az elitbe való betagozódás mikéntjének vizsgálatához lényegi információk és nem utolsó sorban – ahogy a szerző hangsúlyozza – megbízható adatok nyerhetők belőlük (17). A nehézség ezen adatokkal kapcsolatban azonban az, hogy sokaságukban áttekinthetetlen tömeget képeznek. Ennek a problémának a feloldásában segít a prozopográfiai adatbázis, amelynek bemutatására külön is kitér a szerző (21–28). A brassói polgárok alapvető adatai, mint például a név, a születés-, illetve a halálozás

helye és időpontja mellett a szerző regisztrálta a szülőkre, a házastársakra, a tanulmányokra vonatkozó adatokat, illetve rögzítette a nyomtatványokból azonosítható kapcsolatok és kapcsolattípusok meglétét. Nem kétséges, hogy a létrehozott adatbázis nemcsak a jelen kötetben leírt kutatáshoz, hanem számos más jövőbeli kutatáshoz is fontos kiindulópontot jelenthet. (Talán felvethető a kérdés, hogy az említett adatbázis elérhető-e vagy tervezett-e a jövőbeli elérhetősége más kutatók számára.)

A két rövid, a kutatás alapjait, fogalmait és forrásanyagát bemutató fejezet után a feltárt dokumentumok tartalmi elemzése következik. Az egyéni karrierutak általános jellemzőinek, a nagyobb életeseményekhez tartozó átlagos életkorok meghatározása után a szerző az ajánlásokban és köszönetnyilvánításokban szereplő támogatók és a köszönetet nyilvánító személyek pozícióinak azonosításával rámutat arra, hogy a társadalmi érvényesülést milyen kapcsolatok segítették (72). A vizsgálat első lépéseként a peregrináció alatt szerzett ismeretségek jelentőségét veszi szemügyre, majd a tisztségviselő családok közötti rokoni hálózatot tárja fel részletesen, hálózatelemzés segítségével. Előbbi során a szerző meggyőző példákkal bizonyítja, hogy valós összefüggés állt fenn az alkalmi nyomtatványokban regisztrált kollegiális kapcsolatok és az egyéni érvényesülés sikeressége, gyorsasága között (185). Az ajánlások vizsgálata kimutatja, hogy a jelentős hivatalnokok, idősebb előljárók említése valóban együtt járt az előrelépés sikerességével.

A szerző emellett kiemeli, hogy az ajánlásokban nagy arányban előfordul a rokoni kapcsolatok említése: így az összekapcsolódó személyeknek nemcsak a hivatali, hanem a családban betöltött szerepét is bevonta a vizsgálatba. Mivel a házasságkötés a társadalmi érvényesülés szempontjából kiemelkedő eseménynek számított, a vizsgált korszakban kötött 1010 frigy adatait is összevetette a személyek pozíciószerzésével. Kiemelkedően izgalmas a rokonsági összefonódások vizsgálata: bár, ahogy a szerző maga is megjegyzi, az a tény ismert volt, hogy Brassó legjelentőségtelesebb családjai rokonságban álltak, az azonban nem, hogy pontosan kik és hogyan kapcsolódtak egymáshoz. A szerző két időpillanatot ragad meg: az 1650-es évek és az 1750-es évek brassói elitjének teljes rokonsági hálózatát felrajzolja. Mindkettő jól mutatja, hogy a hálózat szereplőinek körülbelül 80 százaléka egy rokoni szálakkal sűrűn összefűzött hatalmi komponensből áll. A hálózatelemzésben ezután a két életpályamodell, azaz a brassói főlelkészek rokoni kapcsolatainak, majd a városi tisztségviselők összeköttetéseinek vizsgálata következik. A szerző ezek alapján megállapítja, hogy mind a lelkészi, mind a bírói hivatali pozícióban a patricius rétegből kikerülő személyek érvényesülhettek, tehát döntő szerepet játszott az, hogy ki milyen felmenőkkel rendelkezett. Az érvényesülés második kulcsa pedig a jól megválasztott házasság volt: a legfontosabb pozíciókat magukénak tudó családok tagjai egymással kötöttek házasságot (157). A hálózat szempontjából ennek velejárója, hogy a város számos nő tagja szerepel kiemelkedően erős összekötő szerepben – ez pedig, ahogy a szerző hangsúlyozza, a nőtörténeti kutatások számára is jelentős felismerésnek számít. A kutatás összegzésében Nagy Andor kiemeli, hogy a vizsgálatok alapján a brassói elit kifejezetten zárt társadalmi csoportként jelent meg. Konklúzióként felveti, hogy éppen ezért Brassó vezető társadalmi rétegét illetően megfontolandó lehet a patriciátus megnevezés használata annak ellenére is, hogy a brassói elit nem rendelkezett külön jogi kategóriával (186).

A kutatás módszertanából adódik, hogy rendkívül fontos a kötet vizuális kidolgozottsága, a hálózatelemzéshez kapcsolódó illusztrációk és táblázatok közlése. A szerző a legtöbb helyen igyekszik láttatni is a kutatás eredményeit: a grafikonok, táblázatok, a hálózatokat megjelenítő vizualizációk és a genealógiai táblák a legtöbb esetben a mű szerves részét képezik. Külön megjegyzendő, hogy mindezek jól követhetően, szépen illeszkednek a kötetbe, és jó példát szolgáltatnak mindazon kutatók számára, akik a digitálisan végzett, sok adatot mozgató vizsgálatok papírfórmátumba alakításának nehézségével szembesülnek.

